MINORITY CULTURE

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

MAGYARORSZÁGI NÉPSZÁMLÁLÁSOK TANULSÁGAI

Nagy Péter Tibor

A felekezeti statisztika a népszámlálásban és a szociológiában[1]

Népszámlálási felekezetstatisztika 1949 előtt

A 19. században a modern liberális állam és a történelmi egyházak közötti küzdelem alapvető része volt a felekezeti hovatartozás, ill. a vallásosság/nem vallásosság pozícionálása a közügytől a magánügyig húzódó skálán. A küzdelem eredménye következtében a Rajnától nyugatra (pontosabban: Nagy-Britanniában, Franciaországban, Belgiumban, Dániában, Spanyolországban, Portugáliában)[2] a felekezeti hovatartozás nyilvántartása teljesen eltűnt az állami statisztikákból és nyilvántartásokból – miközben természetesen nemcsak az egyházak, hanem a társadalmi és politikai szervezetek is számon tartották, hogy kiket lehet a többségi és kiket valamely kisebbségi keresztény vallás hívének tekinteni. Erős társadalmi jelentéssel bírt, ha valaki angolként nem volt anglikán, fran-

---

[1] A tanulmány a Wesley Egyház és vallásszociológiai kutatóközpont (http://wesley.hu/sociology), illetve az ELTE TÁTK OITK (http://oitk.tatk.elte.hu/) munkájának keretében készült, háttérben európai kutatásokkal: http://elites08.uni.hu ill. http://www.interco-ssh.eu/.

[2] Michael G. Mulhall: *The dictionary of statistics London*, 1892; *Encyclopedia Britannica* 1911; *Encyclopedia Britannica* 1926 – Austria, Hungary, Germany, Great Britain, France, Belgium, Denmark, Spain, Portugal címszavak; Ruh György: Változások Európai népességének felekezeti megoszlásában 1830 és 1930 között, különös tekintettel Magyarországra. *Statisztikai Szemle* 1941:477–482.

ciaként, spanyolként, portugálként nem volt katolikus, dánként nem volt evangélikus, az USA-ban nem tartozott az angolszász protestáns egyházak egyikéhez sem. Még fontosabb volt, hogy kiket lehetett – fő szabályként jobboldali politikai célok érdekében, antiszemita nyelvezetet használva – zsidóként azonosítani.[3] A Német Birodalom felekezeti arculata hangsúlyozottan vegyes volt, mindössze 62,9%-os lutheránus többséggel. Közhely, hogy Poroszország a lutheranizmus, Bajorország a katolicizmus legfontosabb központja, talán kevésbé ismert, hogy tartományok belsőleg is vegyesvallásúak, Bajorországban a katolicizmus csak 72%-os, Poroszországban a lutheranizmus csak 64%-os többséggel rendelkezett, a felekezeti hovatartozás nyilvántartása nemcsak a relatív szekularizáció-hiánynak, hanem ennek is betudható volt.[4] Az Osztrák Császárságban 91%-os többséget tettek ki a római katolikusok, a legnagyobb kisebbséget a közel 5%-nyi zsidóság jelentette.[5]

Magyarország Európában egyedüliként nem rendelkezett többségi vallással és etnikummal, hiszen mind a domináns katolikusok, mind a domináns magyarok aránya (1890-ben) 50% alatt maradt. A felekezetek nemcsak világnézeti csoportosulásokat jelentettek, hanem személyek, rétegek, csoportok olyan fajta közösségeit is, amelyek a központtal szembeni regionális identitások, Habsburg-ellenreformációval szembenálló szász lutheránus, magyar kálvinista stb. identitások, a „németesítéssel" szembeni magyar identitások, a „magyarokkal" szembeni nemzetiségi nyelvi identitások, a „zsidó liberális Budapesttel" szembeni klerikális-konzervatív identitások megfogalmazásának, megszervezésének, megjelenítésének lehetőségét is megteremtették.

A 19. század utolsó harmadában az államigazgatás, a bíráskodás, az intézménystatisztika, az országos statisztika és a népszámlálási statisztika is bekérte és nyilvánosságra hozta – aggregált formában, csoportos adatként – az éppen vizsgált kérdéssel kapcsolatos felekezeti arányokra vonatkozó adatokat.

[3] Viktor Karády: *The Jews of Europe in the Modern Era. A Socio-historical Outline*. Budapest-New York, Central European University Press, 2004.

[4] *Pallas lexikon*, 1890-es népszámlálási adatok; http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/009/pc000956.html#9; http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/083/pc008360.html#2.

[5] uo. http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/078/pc007807.html#10

A népszámlálás a történelmi vallásokra vonatkozóan egységes rendben közölt táblázatokat. A táblázatok sorrendje mindig kötött volt, úgy a táblázatok, mind a táblázatokon belüli vallásmegnevezések sorrendje tekintetében: a római- és görög-katolikusokkal kezdődött, a reformátusokkal, evangélikusokkal, görögkeletiekkel folytatódott. A sort az unitáriusok, a század végén már következetesen izraelitának nevezett zsidók, s az egyéb vallásúak zárták.

A szekulárisabb – Rajnán túli – minta követése abban nyilvánult meg, hogy törvény tette lehetővé a felekezetenkívüli státuszt, a törvény semmilyen értelemben nem szankcionálta a vegyes házasságokat (amennyiben a felek ezt valamiképpen, pl. külföldön, vagy reverzálissal stb. megoldották), majd 1894-ben bevezette az állami anyakönyvezés és a polgári házasság intézményét. A kultuszminisztérium miniszteri, illetve politikai államtitkári állásait leszámítva – melyeket a hagyomány katolikus és református mivolthoz kötött – a közhatalmi funkcióknak nem volt felekezeti feltétele. (Természetesen az, hogy a más felekezetűek nem voltak kizárva nem jelentette azt, hogy pl. magas rangú katonatiszti, vagy egyetemi tanár-állásokat azonos eséllyel töltöttek volna be katolikusok, protestánsok, zsidók.)

Miközben a személyes iratok és a beiratkozási anyakönyvek egyaránt tartalmaztak felekezeti adatot, az állam által publikált személysoros nyilvántartásokból a felekezeti adatok eltűntek. Így az állami középiskolai értesítők személysoros diáklistái, az egyetemi diplomások listái, a tiszti címtárak nem tartalmaznak felekezeti adatot. A korszak nagylexikonjai – a Magyar Lexikon, a Pallasz Nagylexikon, a Révai Nagylexikon személyi címszavai, illetve a Szinnyei József által kiadott Magyar Írók Élete és Munkái – nem közlik a vallási adatot.

1919 után a liberális állam bukásával sok minden megváltozott. A népszámlálás – mégpedig elsőként az 1910-es népszámlálás 1920-ban megjelenő összefoglaló kötete[6] – külön, a többi felekezeti adatnál

[6] A népszámlálások hozzáférhetőek a népszámlálási digitális adattárban: http://konyvtar.ksh.hu/neda

részletesebben közölte a zsidókra vonatkozó adatokat, alátámasztandó az antiszemita jogszabályok megalkotását, az antiszemita közigazgatási gyakorlat folytatását. A numerus clausus törvény végrehajtásáról szóló rendelet külön nevesítette a zsidókat, mondván, hogy a zsidók népfajként tekintendők – így vált explicitté, hogy a numerus clausus az ő korlátozásukat célozza.[7]

Az 1920-as és 1930-as népszámlálás az egyes felekezeti csoportokra rendkívül részletes, többdimenziós kereszttáblát közölt. Az 1941-es népszámlálás a zsidó vallásúakkal kapcsolatos adatközlés mellett a zsidótörvények alapján zsidónak minősülők adatait is közölte – de a háborús viszonyok miatt a foglalkozási és iskolázottsági kereszttáblák már csak részlegesen készültek el –, bár a Statisztikai Szemlében 1941–1945 között közölt tanulmányok, valamint a Magyar és Fővárosi Statisztikai Évkönyvekben közölt táblázatok[8] szerint annál azért többet tudunk, mint amit az 1941-es népszámlálás 1970-es években kiadott kötetei mutatnak.

Az 1949-es népszámlálás már csak alapvető demográfiai adatokat közölt az egyes felekezeti csoportokkal kapcsolatban, foglalkozás és iskolázottság-specifikus adatokat már nem.

1919 után a személysoros adatközlésekben is felbukkantak a felekezeti adatok. A középiskolai értesítők – immár az államiak is – tartalmaztak felekezeti adatot. A tanári zsebkönyvek is közöltek felekezeti adatot. A lexikonok – melyek száma rendkívül megnőtt, hiszen a folytatódó és pótköteteket kapó Révai mellett a Tolnai, a Gutenberg, a Dante, az Új Idők és Napkelet is adott ki általános lexikont – továbbra sem közöltek személyre szóló felekezeti adatot. De a Szinnyei folytatásaként megjelent Gulyás József Magyar írók élete és munkái (az újonnan bekerülőkre nézvést) már tartalmaz felekezeti adatot, s van Katolikus Lexikon és Zsidó Lexikon, mely a katolikus vallásúakat és a zsidókat (elkülönítve az izraelita vallásúakat és a konvertitákat) szerepelteti önálló címszóként.

7 Karády Viktor, Nagy Péter Tibor (eds.): *The numerus clausus in Hungary*. Budapest: Central European University 2012. Forrás: http://mek.oszk.hu/11100/11109/#.

8 Pl: Statisztikai Szemle, 1943:249; 1944: 1, 95; Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve 1944:33.

Már a zsidótörvények szellemében jelenik meg a kortársak lexikonaként funkcionáló 1940-es több kötetes kiadvány,[9] amely a korábbi „Ki kicsodákkal" ellentétben hangsúlyozottan kizárja a zsidókat, s a címszót kapottak felekezeti hovatartozását is közli.

A Trianon utáni Magyarországon a római katolicizmus immár többségi vallássá vált, s a legnagyobb kisebbséget a kálvinizmus jelentette, a kicsik közül 1920-ban még megjelenítették a görögkatolikusokat, a görögkeletieket, az evangélikusokat, az unitáriusokat és a zsidókat, de a kisebb felekezetek arányait erősen torzíthatja, hogy 1920-ban még nem fejeződött be az elcsatolt területekről történő bevándorlás. A konkrét adatok felé elkanyarodva érdemes először megvizsgálni előbb az áttérési statisztikát, majd két aggály nélkül használható népszámlálás felekezet statisztikáját. Megállapíthatjuk, hogy a két világháború között[10] a százezer lakosra eső áttérési mozgalom folyamatosan emelkedett az 1920-as 0,055%-ról az 1930-as 0,075%-ra, majd az 1938-as 0,152%-ra. A legnagyobb növekedést természetesen a zsidóságot elhagyók aránya mutatta, mely közvetlenül a fehérterror után volt magas (évi 0,41%-os), majd lecsökkent 0,09%-ra, hogy fokozatos növekedéssel 1937-re ismét elérje a 0,48%-ot. Az első zsidótörvény még a zsidó valláshoz tartozáshoz kötötte a korlátozásokat, így nem csoda, hogy annak évében immár 2,1% volt a zsidó vallást elhagyók aránya. A keresztény vallások körében is tendenciaszerűen növekszik a vallásváltók aránya, 18 év alatt általában kétszeresre. Ennél lényegesen nagyobb a növekedés a szerb-román vallás bélyegétől szabadulni kívánó görögkeletiek között, s lényegesen alacsonyabb a baptisták és egyéb vallásúak között.[11]

Ezek az összességében mégiscsak igen kicsiny számok azonban csak igen hosszú távon változtathatják meg a felekezetek közötti erőviszonyokat. A felekezeti viszonyok és arányok megváltozására elsősor-

9 *Keresztény Magyar Közéleti Almanach*. Budapest, 1940.

10 Dr. Jánki Gyula: Hitfelekezeti áttérések Magyarországon az 1919–1938. években. *Statisztikai Szemle* 1939: 1113. Forrás: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1939&szam=10&old=31&lap=8

11 Jánki, 1939: Hitfelekezeti áttérések, i.m.

ban a holokauszt, másodsorban alapvető demográfiai tényezők (gyerekszám, kivándorlás) hatására került sor.

1. táblázat. *A nagyobb felekezetek erőviszonyai 1930-ban és 1949-ben*[12]

	1930	1949	Változás 1949–1930 (különbség)	Változás 1949/1930 (hányados)
Római katolikus	64,8	67,8	3	1,05
Görögkatolikus	2,3	2,7	0,4	1,17
Görögkeleti	0,5	0,4	–0,1	0,80
Evangélikus	6,1	5,2	–0,9	0,85
Református	20,9	21,9	1	1,05
Izraelita	5,9	1,5	–4,4	0,25

Bár az akkor már több éve felvállalható, sőt előnyökkel kecsegtető baloldali/szekuláris/ateista/antiklerikális irányultság megnövekedése következtében logikus lenne a felekezeten kívüliek számának radikális növekedése, az ő arányuk 1949-ben is csak 0,1%, ez tehát nem ad magyarázatot a változásokra.

A holokauszt előtti és utáni adatok legfontosabb különbsége, hogy a zsidó vallásúak aránya a húsz évvel korábbi adat negyedére zuhant.

Ebből következően, pusztán matematikai okokból is növekednie kellett a keresztény felekezetek arányának. A római katolikusok, illetve reformátusok aránya egyaránt 1,05 szorosra nőtt. A római katolikusok és reformátusok közötti ismert demográfiai különbségek – a katolikusok egyrészt magasabb gyerekszámúak voltak, másrészt viszont a kitelepített németek zömmel katolikusok voltak – kiegyenlítették egymást, a reformátusokkal szembeni római katolikus fölény mindkét időpontban 3,10 szeres.

[12] 2011. évi népszámlálás 10. kötet, KSH: Budapest, 2014:13–15.

Az egyetlen jelentősen (1,17 szeresre) növekvő csoport a görögkatolikusoké, egy olyan népességé, melynél a katolicizmus gyerekszám szabályozást tiltó hatása, ill. a kelet-magyarországi, kistelepülési iskolázatlan lakosság felülreprezentációja – mint növekedést segítő hatás – mintegy összeadódik.

Jelentős csökkenést (0,85-szörösre) mutat az evangélikusok adata. Ennek okaként a magasabb arányú urbanitást, a magasabb iskolázottságot és a gyerekszabályozási tilalom hiányát nevezhetjük meg. Az is elképzelhető, hogy az iskolázottabb, és idegen nyelveket a többi keresztény aggregátumnál jobban beszélő evangélikus népesség nagyobb arányban távozott nyugatra 1945 és 1949 között. Az evangélikusok, a reformátusoknál és katolikusoknál átlagosan szekularizáltabbak lévén, a vegyes házasságok esetében gyakrabban adnak reverzálist, gyakrabban egyeznek bele abba, hogy megszülető gyermekük – nemtől függetlenül – házasfelük felekezetét örökölje. Még annak is lehet némi hatása, hogy az evangélikusok magasabb iskolázottságának köszönhetően a tartalékos tisztek között felülreprezentált volt az evangélikusok aránya, ami a hadifogság elhúzódását és az ebből következő nagyobb mortalitás kockázatát hordozta.

A görögkeletiek aránycsökkenésében – a fentebb már jelzett, a keresztények között legnagyobb arányú áttérési hajlandóság mellett – szerepet játszhat, hogy a nacionalista Magyarország a görögkeletieket szerbként és románként azonosította, s mint megbízhatatlan elemeket nagyobb valószínűséggel sorozta munkaszolgálatosnak, mely beosztás nemcsak a zsidó munkaszolgálatosok esetében járt a fronthalál nagyobb kockázatával. Az „idegenség” markere kihathatott arra, hogy magyar katolikusokkal és protestánsokkal kötött vegyes házasságok esetén a görögkeletiek gyakrabban adjanak reverzálist, ami – az idősebbek elhalálozása és különösen közvetlenül 1945 után nagyszámú gyermek születése miatt – már érdemben csökkenthette a görögkeletiek arányát. Végezetül azt sem zárhatjuk ki, hogy a magyar hatóságok részéről megtapasztalt idegennek-kezeltetés, illetve Jugoszlávia és Románia győztes oldalra kerülése a román, szerb hátterű személyek számára kivándorlási ösztönzésként jelentkezett.

Egyházi adatok és becslések a pártállam időszakából

Mint ismeretes 1949 és 2001 között a hivatalos statisztika nem közölt adatokat a lakosság felekezeti összetételéről. Egyfajta regisztráció mégiscsak volt: az iskolai hittanra járókról van szó, a név szerinti lajstromba ugyanis az 5/1957-es oktatási miniszteri utasítás szerint a felekezeti hovatartozást be kellett vezetni. Bizonyos időszakokban – s az állami egyházügyi hivatal megyei tisztviselőinél – ennél részletesebb nyilvántartás is lehetett, erre utalnak a párttagok gyermekeinek hittanjárási arányáról szóló infók. Ilyen statisztikai adatot az iskoláktól nem kértek, tehát ezt csak a hivatal helyi tisztviselői készíthették el az iskoláktól bekért hittanjáró lista és a megyei pártbizottságtól bekért taglista összevetésével.[13]

A nagyegyházakra vonatkozó egyháztörténeti szakirodalom és a Kádár-korról szóló visszaemlékezések,[14] miközben hangsúlyozzák, hogy igen kiterjedt titkosszolgálati és ÁEH-s megfigyelések készültek, ez idáig sosem ellenőrizték szisztematikus kutatással azt, hogy a keresztelések, házasságok számáról szóló jelentések – módszeres statisztikai értelemben – mennyiben összegezhetők országos adattá. A kisegyházakra nézvést a szakirodalomban inkább vannak létszámadatok, de ezeket e tanulmányban nem idézzük, mert csak a nagyokra koncentrálunk.[15]

Az egyházaknak is volt bizonyos saját becslésük „hívőik” számáról, következetesen fenntartva az 1950 előtti hagyományt, miszerint valamely egyházhoz való tartozás nem hitéleti aktivitás, hanem a szülők döntéséből eredő bejegyeztetés kérdése.[16]

Az egyházak saját nyilvántartása nem feltétlenül egyezik meg a népszámláláséval. A katolikus egyház 1948-ban 6 585 928 hívőt tart számon,[17] az 1949-es népszámlálás 6 240 427 római katolikust és 248 355 görögkatolikust rögzít. Az egyházi nyilvántartás – ami nyilvánvalóan a megkereszteltek számán alapszik, hiszen a templomjáró hívők aránya 1945 előtti becslés szerint is legfeljebb 43%[18] – 97 000-rel több személyt tartalmaz, mint a nyilvánvalóan pontosabb népszámlálás.

A katolikus egyház 1964-es hívőnyilvántartása (amely tehát semmilyen népszámlálási kontrollal nem vethető össze, s a Vatikán és a magyar kormány közötti részleges megállapodás évéhez kötődik) 6 218 000 hívőről szól, amelynek értelmében a hívők száma csak 94%-ra csökkent volna 1949 óta.

A következő adatunk az 1970-es évekből származik. Bucsay Mihály[19] becsüli a református hívők számát 1,9 millióra, az evangélikusokét 430 ezerre. Így míg 1949-ben a reformátusok fölénye az evangélikusokkal szemben 4,21-szeres, addig egy negyedszázaddal később már 4,42-szeres. Az iskolázottabb, városibb, szekulárisabb evangélikus népesség aránya tehát csökken.

Az állami egyházügyi hivatal – nyilvánvalóan részben az egyházak adataira támaszkodva – nem kevesebb, mint 9 104 518 személyt sorolt be hívőként 1980-ban. Minthogy az ország lakossága ekkoriban 10,709 ezer volt, megállapíthatjuk, hogy – sajátos paradoxonként – a kommu-

[13] A vallásos világnézet elleni eszmei harcról. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. július 22-i határozata. [Közread. és] bev. Molnár Attila [Károly]. *Protestáns szemle*. 1994. 1. 44–66. 45; Zábori László: Egyházpolitika Pest megyében 1950–1989. *Egyháztörténeti* Szemle 2004/2. Forrás: http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/zabori.htm.

[14] Köszönetet szeretnék mondani Szigeti Jenő és Kamarás István kollégáim tanácsaiért, illetve az egyháztörténet levéltári forrásaiban szakértő Majsai Tamás segítségéért.

[15] Rajki Zoltán: Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség kialakulása és története 1989-ig. *Egyháztörténeti Szemle 2009/3.* Forrás: http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajkizoltan-epk.htm; Kunt Gergely: A Jehova Tanúi vallási közösség és a pártállam viszonya (1950–1970). *Egyháztörténeti Szemle 2012/3.* Forrás: http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/gergelyferenc-jehova.htm.

[16] Ugyanebben az időben nagyon lassan megkezdődött a magyar társadalom többfelekezetűségének történeti feltárása és elemzése is. A felekezeti különbözőségeket, s különösen a zsidó vallásúak speciális társadalomtörténeti helyzetét a társadalomtörténetírás, politikatörténetírás, oktatástörténetírás, a gazdasági elitek történetszociológiája, az irodalom és művészetszociológia stb. egészen a nyolcvanas évekig – Karády Viktor kifejezésével élve – „tabunak” tekintette.

[17] Idézi: Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992.* Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1996.

[18] Idézi Nagy Péter Tibor: *Járszalag és aréna.* Budapest: Új mandátum, 2000.

[19] Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1985, 262–264.

nista államigazgatás sokkal több embert sorolt be felekezettagként, mint akik kötődtek az egyházakhoz. (Az egyházi logikájú nyilvántartás átvételét valószínűsíti, hogy a számokból kiderül, hogy a statisztikában teljes körben besorolták például a szociológiai felmérések által nyilvánvalóan megfigyeletlenül hagyott kiskorúakat. Vélelmezhetjük, hogy a bejegyzettnek becsülteket mind be is sorolták valamely egyházhoz). Látványos persze, hogy az adatközlés nagyon eltérő jellegű nyilvántartásokon alapult. A római- és görögkatolikusok adatait ugyan egyben közlik, de rendkívüli pontosságot sugallva: 6 566 868 hívőről szólnak. A többi egyháznál csak nagyságrendekről szól a becslés, az evangélikusoknál például kereken 400 000, a reformátusoknál kereken 2 millió hívőt említve.

Elég feltűnő, hogy a 2 millió hívővel a reformátusok éppúgy a felekezetbe sorolhatók 21,9%-án állnak, mint 1949-ben, elképzelhető tehát, hogy az adat épp úgy született, hogy ne mutasson csökkenést az 1949-es állapothoz képest.

A katolikusok 72,1%-os arányukkal növekedést mutatnak az 1949-es 70,5%-ukhoz képest. Ez természetesen más felekezetek „rovására" történt, természetesen nem áttérések révén, hanem mert a többi felekezet – az említett „nagy történelmi konkurens" református kivételével – gyorsabb szekularizáció „bevallásával" veszített lélekszámából. A leggyorsabb aránycsökkenés a görögkeletieket jellemzi: a 13 000 hívő a hívők mindössze 0,14%-át teszi ki, azaz az 1949-es arány harmadát. A görögkeletiek rendkívül gyors csökkenését a gyors szerb-román asszimiláció hipotézisénél meggyőzőbb hipotézissel ez alkalommal sem támogathatjuk meg. Egyébként egy 1987-es ÁEH becslés[20] már 30 ezer görögkeleti hívőt regisztrál. Ez tűnik reálisabbnak, a százalékarány így mégsem egyharmadára, hanem kétharmadára csökken.

A 80 ezresre becsült zsidó közösség aránya a hívők 0,9%-át teszi ki, azaz a 1949-es szint alig több, mint felét. A zsidó közösség arányának csökkenése – azon társadalmi tapasztalat után, hogy a zsidó mivolt a többségi társadalom nagy része szemében nem egyszerűen egy felekezeti kisebbséghez való tartozást jelentett, hanem valamiféle népi különállást, asszimilációs akadályt – tehát jóval gyorsabb, mint a keresz-

[20] Idézi: Balogh – Gergely, 1996: *Egyházak az újkori Magyarországon, i.m.* 206.

tényeké, mindenképpen gyorsabb annál, mint ami pusztán vallásszociológiai okokkal magyarázható. Persze, ha a zsidó társadalom szekularizációját – a szociológiai realitásoknak megfelelően – az érettségizett budapesti keresztényekével vetnénk össze, a különbség már koránt sem lenne akkora.[21]

Az evangélikusok aránya 1980-ban 4,4%, ami az 1949-es szint négyötöde. Mindez egy eleve iskolázott és szekularizált csoport esetében nem tűnik indokolhatatlanul nagy veszteségnek.

Az 1985-ös becslés nyugaton készült.[22] Ennek alapján már mondhatunk valamit a római-katolikus és görög-katolikus egyház közötti arány változásáról is. Míg 1949-ben a két egyház aránya 25,1 szeres, addig 1985-ben már csak 6340 a 323-hoz, tehát csak 19,6 szoros. A görög-katolikus népesség aránynövekedése összefügg a vidék alacsonyabb szekularizációjával és nagyobb gyerekszámával, de talán azzal is, hogy az 1956-os tömeges, illetve az 1960-as évektől meginduló lassabb ütemű disszidálás elsősorban a nagyvárosi, dunántúli, iskolázottabb népességet érintette, azaz a görög-katolikusokat kevésbé, mint a római katolikusokat.

E königsteini becslés az 1980-as hazai becslésnél lényegesen magasabbra, 30 ezerre teszi a görögkeletiek számát, amit a korábban említett, 1987-es ÁEH becslés is megerősít. Az evangélikus hívők számát az 1980-as becslésnél mintegy 10%-kal teszi magasabbra, ami persze összefügghet azzal is, hogy evangélikus többségű országban készült, az evangélikusokat tehát „inkább látta", vagy kívánta nagyobbnak látni. A reformátusoknál megerősíti a már korábban is gyanúsan kereknek minősített kétmilliós számot. A zsidók számát 20%-kal feljebb becsli, azzal kiegészítve, hogy a 100 ezres zsidó népesség 80%-a él Budapesten.

[21] Az ÁEH tájékoztatót idézi Balogh – Gergely, 1996: *Egyházak az újkori Magyarországon, i.m.* 202.

[22] *Magyar Egyházi Tájékoztató*. Königstein: 1985 április-július.

Közvélemény-kutatási adatok a század utolsó negyedében

A század utolsó negyedében megszaporodtak a vallásszociológiai felmérések, de még fontosabb, hogy az általános célú közvélemény-kutatásokban szinte megszokottá vált, hogy az általános szociodemográfiai háttérváltozók között a felekezeti hovatartozás iránt is érdeklődtek, sőt további standard kérdés is kialakult: az egyik a vallásosság mértékével, a másik a templomjárási gyakorisággal volt kapcsolatos.

2. táblázat. *A magyar közvélemény-kutató intézet felekezeti adatai 1972*

	Teljes felnőtt népességben (%)	Önbesorolók között (%)
Római és görögkatolikus	71,3	73,4
Református	21,1	21,7
Evangélikus	4,2	4,3
Izraelita	0,4	0,4
Egyéb	0,2	0,2
Felekezeten kívüli	2,2	
Nem ismert	0,6	
	100	100
Összesen, abszolút számban	89.965	87 446

Tomka Miklós összesítette az 1972 és 1991 közötti adatfelvételeket, mintegy 90 ezer ember adatait. Összevetve az 1949-es adatokkal a reformátusok arányának enyhe, az evangélikusok arányának markánsabb csökkenését tapasztalhatjuk. A katolikusok aránya enyhén növekedett, amit nem lehet pontosan értelmezni, mert ez az adat együtt közli a római és görögkatolikusok arányát.[23]

[23] Dr. Tomka Miklós: Felekezeti szerkezet, felekezeti reprodukció. *Statisztikai Szemle, 1994/4-5:* 329–343. Forrás: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1994&szam=04-05&old=51&lap=15

Az 1992-es KSH felmérés – 29 ezer válaszolóval – viszont külön mutatja a római katolikusok arányát, ami 67,8%.[24] Ebből ismét az következik, hogy a görögkatolikusok aránya a katolikus népességen belül növekszik. A zsidók aránya radikálisan, az 1949-es szint negyedére csökkent.

A 90-es években több közvélemény-kutatás kívánta feltárni a felekezeti arányokat, de ezek külön-külön viszonylag kis elemszámúak voltak. Legnagyobb elemszámú volt közöttük a Tárki 1992-es mobilitáskutatása, de háromezres esetszámával a felekezeti arányok „pontos", vagy legalábbis a nagyobb történelmi felekezetek szempontjából pontos arányainak becslésére sem volt elegendő.

Jelen tanulmány írásakor kézenfekvőnek mutatkozott az az ötlet, hogy keresni kell egy sorozatszerű adatfelvételt, melyben végig azonos módon történik egyrészt a szisztematikus lakossági mintavétel, másrészt a felekezeti adatfelvétel, s azután annak adatait kell aggregálni. Így született az NPTTÁRKI50000[25] névre hallgató, már több tanulmányban használt adatbázis, mely a TÁRKI 1997-2000 évi Omnibusz kutatásaiból született, illetve az NPTTÁRKI30000 nevű adatbázis, ami a TÁRKI Omnibusz kutatások következő éveiből aggregálódott. Sajnos a TÁRKI Omnibusz kutatások 2002-ben tartalmazták utoljára a „melyik felekezethez tartozik" kérdést.

[24] Harcsa István: *A felekezeti viszonyok és a vallásgyakorlás néhány jellemzője.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1994; Harcsa István: Adatok a vallási életről. *Statisztikai Szemle, 1993/ 11:* 941–944. Forrás: http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1993&szam=11&old=79&lap=4;

[25] http://tarki.hu: A TARKINPT50000 forrása: TDATA-D27 ;TDATA-D29 ;TDATA-D30 ;TDATA-D31 ;TDATA-D77 ;TDATA-D58 ;TDATA-D63 ;TDATA-D72 ;TDATA-D73 ;TDATA-D74 ;TDATA-D85 ;TDATA-D89 ;TDATA-E09 ;TDATA-D93 ;TDATA-D94 ;TDATA-D95 ;TDATA-D96 ;TDATA-D97 ;TDATA-E07 ;TDATA-D48 ;TDATA-E08 ;TDATA-E14 ;TDATA-E35 ;TDATA-E36 ;TDATA-E16 ;TDATA-E18 ;TDATA-E21 ;TDATA-E23 ;TDATA-E24 ;TDATA-E26 ;TDATA-E29 ;TDATA-E32; A TARKINPT30000 forrása:TDATA-E37; TDATA-E46; TDATA-E95; TDATA-E98a; TDATA-E98b; TDATA-E98c; TDATA-F06; TDATA-E50; TDATA-E54; TDATA-E57; TDATA-E61; TDATA-E76; TDATA-E78; TDATA-E82; TDATA-E84; TDATA-F17; TDATA-F56; TDATA-F59, TDATA-F60; TDATA-F61; TDATA-F21; TDATA-F25; TDATA-F27; TDATA-F34; TDATA-F37; TDATA-F40; TDATA-F52; TDATA-F62; TDATA-G12; TDATA-G14; TDATA-F63; TDATA-F64; TDATA-F65; TDATA-G04; TDATA-F69; TDATA-F66; TDATA-F80

3. táblázat. *A TÁRKI Omnibusz „milyen felekezethez tartozik" kérdésre adott válasza 1997–2002*

	% a teljes népességben	% az önbesorolók között
Római katolikus	51,28	69,40
Görögkatolikus	2,41	3,26
Református	15,69	21,23
Evangélikus	2,97	4,02
Görögkeleti	0,14	0,20
Izraelita	0,15	0,20
Egyéb vallás	1,26	1,70
Nem tartozik egyházhoz	25,04	
Nem tudja, nem válaszol	1,07	
	100,00	100
Abszolút számban	78 348	57 897

A korábbi adathoz képest (de összhangban a felekezeten kívüliek arányát 24%-ra tevő 1992-es KSH-s felméréssel) alapvető különbség, hogy láthatóvá válik a magát valláshoz nem sorolók csoportja, mely a társadalom negyedét jelenti. Ez találkozik azzal a mindenki által érzékelt jelenséggel, hogy mint minden modern társadalomban nyilvánvalóan sokkal magasabb azok aránya, akik számára a felekezeti hovatartozás egyszerűen nem értelmezhető. Természetesen a felekezethez nem tartozás még szisztematikusabb a társadalomban, mint a különböző felekezetekhez tartozás: az egyes foglalkozási csoportokat, egyes iskolázottsági csoportokat különbözőképpen érinti, összefügg a nemi, a regionális, a településszerkezeti és az életkori helyzettel is. Ez számos újabb tanulmány tárgya lehet.

A felekezethez nem tartozók magas számarányából következik, hogy nem egyszerűen összevethető adatról van szó. Nyilvánvaló, hogy a 70-es évek közepe és 2000 között a felekezetből szekularizált emberek aránya nem tizenkétszereződhetett meg: részben nyilván a kétféle felmérés megfogalmazás-módja hozhatta létre azt a különbséget, hogy a teljesen szekularizált emberek kisebb vagy nagyobb része mondja magát felekezeten kívülinek. De valódi generációs hatásról is szó van, hiszen

ezekben az években jelentősen megfogyatkozott azok aránya, akik a család különböző mértékű szekularizációjától függetlenül rendelkeztek egy alapvető emlékkel, mégpedig az 1949 előtt kötelező iskolai hittannal. Másrészt pedig megnövekedett azoknak az aránya is, akik a magyar fogyasztói társadalom nekilendülésekor, azaz a hatvanas években voltak gyerekek, s akiket már családi felekezeti szocializáció sem ért. (Ne felejtsük el, hogy a népszámlálásokkal, egyházi adatszolgáltatásokkal ellentétben a közvélemény-kutatások csak a 18 éven felüliek adataival foglalkoznak. Így a 70-es és korai 80-as évek közvélemény-kutatásai még nem tükrözhették az 1960–1970-es évek szekularizált gyereknevelésének hatását.)

Tehát első megközelítésben megállapíthatjuk, hogy a késő Kádár korszak felnőtt népessége és az ezredforduló felnőtt népessége között a legnagyobb különbség a felekezethez nem tartozók számának több mint 20%-os növekedése, illetve a kérdésre választ adni nem tudók vagy nem akarók arányának megmásfélszereződése. Ez szükségképpen valamenynyi felekezeti csoport veszteségével járt. A katolikusok 17,6%-ot veszítettek (arányuk az eredeti arány 0,75-ára csökkent), a reformátusok száma 5,4%-os veszteséggel eredeti arányuk 0,74-ára csökkent. Az evangélikusok 1,2%-nyi vesztesége azonban jelentősebb veszteség, mert 0,71-ukra csökkent az arányuk. Drámai veszteség érte a zsidókat: arányuk 0,37-ra csökkent. Egyedül az egyéb valláshoz tartozók aránya növekedett: ennek legfőbb forrása lehet, hogy a pártállambeli viszonyokhoz képest az új vallási mozgalmak hívei immár bátran megnevezték tényleges felekezeti identitásukat, míg korábban a bejegyzett adatot mondták a közvélemény-kutatóknak.

Jól látható, hogy a korábbi trend, a katolikusok és reformátusok párhuzamos szekularizációja, illetve az evangélikus és zsidó közösség gyorsabb csökkenése folytatódik, de sokkal fontosabb ennél a kisegyházak láthatóvá válása és a felekezeten kívüli csoportok megjelenése.

A felekezeti arányokat másképpen kell összevetnünk a felekezeti adatokkal, mint ahogyan a korábbi adatokat vetettük össze egymással: azaz az 1972/91-es, illetve az 1997/2002-es adatpárt úgy is érdemes összevetnünk, hogy csak a felekezethez tartozók adatait hasonlítjuk egymással. Ezen a módon a katolikus és református arány szinten mara-

dását, az evangélikus arány enyhe csökkenését, a zsidó arány radikális csökkenését tapasztalhatjuk, az egyéb vallásúak aránynövekedése pedig így még látványosabb.

A felekezeten kívüliek illetve a vallási hovatartozásukra válaszolni nem kívánók arányára érdemes még egy pillantást vetnünk.

4. táblázat. *Felekezethez tartozás és nem tartozás 1997–2002 – évenkénti aggregációk az NPTTÁRKI50000 és az NPTTÁRKI30000 alapján*

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Valamely egyházhoz tartozik	69,90	73,06	72,57	74,62	75,35	75,80
Nem tartozik egyházhoz	29,37	26,05	26,83	22,76	24,22	23,60
Nem tudja, nem mondja	0,73	0,90	0,60	2,61	0,44	0,60
	100	100	100	100	100	100
Összesen	7624	9034	15029	18016	21129	7516

Jól látható az a jelenség, hogy 1997 és 2002 között az egyházhoz tartozók aránya növekszik. Ezt a jelenséget értelmezhetjük úgy, hogy ahogy távolodunk a rendszerváltástól egyre több alkalom van arra, hogy az egyébként szekularizált – sőt korábbi korcsoportos vizsgálat alapján növekvő szekularizációjú[26] – népesség növekvő arányban „botoljon bele" saját felekezeti hátterébe, hiszen a felekezeti iskolákban tanult gyerekek közül egyre többen lépnek felnőttkorba, újabb generációk kerülnek házasodási korba, merül fel és fogadtatik el/utasíttatik vissza a gyerek hittanra járatása stb.

Lehetséges azonban egy másik magyarázat is, melyet hipotézisként fogalmazunk meg. Az adatbázisban szereplő első évben, 1997-ben még szociálliberális koalíció kormányozza az országot, 1998-ban viszont jobboldali koalíció veszi át a kormányt, melynek egész nyelvezete és politikai kódrendszere kötődik a történelmi felekezetekhez. Kormányra kerül egy nevében is kereszténydemokrata (alapvetően katolikus orientációjú) párt, s egy Isten nevét választási jelmondatba is beépítő kisgazdapárt. Jobboldali ellenzékként parlamentbe kerül az erős kálvinista arculatot hangsúlyozó MIÉP. Valamiféle felekezethez kötődni tehát nagyobb mértékben látszott társadalmi „követelménynek", mint korábban. Lehetséges, hogy ez jelenik meg a válaszadói magatartásban. Ennek a „fordulatnak" jele lehet, hogy az egyházhoz nem tartozók aránya hirtelen erősen lecsökkent, sőt az azt nem tudók/nem mondók aránya is kissé megnőtt. A következő években a kormánykoalíció stabilizálódásával a felekezethez nem tartozók aránya tovább csökkent. Elképzelhető, hogy e csökkenés azt tükrözi: a válaszadók egészen a 2002-es választás második fordulójának éjszakájáig azt perceptálták – ellentétben az első jobboldali ciklus időszakával, amikor a kormánypártok népszerűsége a ciklus nagy része alatt igen alacsony volt, tehát bizton számítani lehetett rá, hogy hamarosan egy liberális vagy baloldali értelemben szekuláris többség uralja majd a parlamentet –, hogy érdemben kalkulálni kell azzal a lehetőséggel, hogy a keresztény egyházak iránt elkötelezett, s elkötelezettségét növekvő mértékben hangsúlyozó kormánya lesz az országnak hosszabb távon is.

[26] Lásd erről korcsoportos vizsgálatunkat: Nagy Péter Tibor: Vannak-e fiatalok? Vallásszociológiai lehetőségek a fiatalság meghatározásához. *Educatio 2010/2*:272–292. Forrás: http://epa.oszk.hu/01500/01551/00052/pdf/130.pdf

Ez a jelenség pedig néhány százaléknyi válaszolót befolyásolhatott abban az irányban, hogy a valamely felekezethez tartozást tekintse az inkább normális, a felekezeten kívüliséget pedig az inkább deviáns állapotnak. (A jelenséget erősíthette, hogy a baloldali-liberális tábor győzelmével kalkulálók is tudhatták, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége – melyet ellenfelei gyakrabban neveztek a szekularizmus és laicizmus fő exponensének, mint a Szocialista Pártot – az ellenzék győzelme esetén is bizonyosan kisebb súllyal rendelkezik majd, mint az 1994–1998-as időszakban.)

Figyelemre méltó, hogy a „nem tudja/nem mondja" csoport abban a 2001-es évben éri el mélypontját, amikor a népszámlálás körüli diskurzus mindenkit elért.

E hipotézis igazolása további években végzett felmérések bevonásával, illetve az egyes csoportok politikai orientációjának vizsgálatával lesz lehetséges.

A 2002 utáni időszakról egyelőre nem rendelkezünk hasonló méretű összehasonlítható adatbázissal.

Népszámlálások a huszonegyedik században

A 2001-es és 2011-es népszámlálás nem használta fel azt a gazdag tapasztalatot, amit a nagyszámú felekezeti hovatartozással kapcsolatos szociológiai felmérés kínált. Ezek egyik legfontosabb tanulsága ugyanis az volt, hogy a „milyen vallásba jegyezték be önt" és a „milyen vallású ön" kérdésre adott válaszok nemcsak azért különböznek, mert az emberek töredéke felekezetet váltott, hanem azért is, mert sokan tisztában vannak ugyan felekezetükkel, mint családtörténeti ténnyel, de pillanatnyi társadalmi állapotukat nem kívánják valamely felekezethez tartozóként meghatározni. A másik legfontosabb tanulság pedig az volt, hogy a felekezeti hovatartozásnál lényegesen fontosabb (mármint társadalmi viselkedésre jobban hat) a vallásosság mértékéről szóló deklaráció, illetve a templomjárási gyakoriság.

Eme tapasztalatok ellenére a két népszámlálás egyetlen kérdést tett fel a felekezeti hovatartozással kapcsolatban, s nem tett fel olyan kérdést, ami a vallási aktivitást minősítette volna.

Sokan azt remélték, hogy bár vallásszociológiai szempontból a népszámlálás gyengébben lesz használható, mint az előző években százezres nagyságrendben készített felmérések, de szorosan vett felekezetstatisztikai értelemben visszatérést jelent majd az 1950 előtti népszámlálási hagyományhoz.

A megváltozott társadalomban és megváltozott jogi körülmények között azonban a népszámlálás nem tudta ott felvenni a felekezeti statisztika fonalát, ahol az 1949-es elejtette. Egyrészt, ellentétben az 1949-es helyzettel, amikor a szekularizált emberek körében nem keltett visszatetszést, hogy a semmilyen felekezeti aktivitást nem folytató, nem hívő embereknek is meg kellett nevezniük egy felekezetet – minthogy egész életükben megszokták, hogy felekezet-tagságukat különféle hivatalos helyeken meg kell adniuk – 2001-ben ez sokak szemében disszonánsnak tűnt, nem szívesen válaszoltak a kérdésre.

Másrészt, ellentétben azokkal az országokkal, mint pl. Németország, ahol a felekezettől való eltávolodás – az egyházi adók közadókként történő behajtása miatt – az egyházból való formális kilépéssel történt, addig Magyarországot a „puha szekularizáció", az egyházakkal való kapcsolatok ritkulása, ill. nem nyilvánosan deklarált tényleges megszűnése jellemezte. A „kilépési aktus" elmaradása miatt „a felekezeten kívüli", „nem tartozik egyházhoz" státusz, mint öndefiníció sem tűnt maradéktalanul korrektnek a szekularizált emberek egy része számára.

Harmadrészt az 1960–1970-es években született generációban ténylegesen megnövekedett a felekezetbe egyáltalán nem bejegyzettek száma, de e nemzedék tagjainak egy része – minthogy mindkét népszámlálásra a felekezethez tartozást valamiféle társadalmi normaként megfogalmazó jobboldali kormányok idején került sor – e sehova nem tartozás deklarálásától ódzkodott. A közvélemény-kutatásokkal ellentétben – melynek névtelenségében az arra vállalkozó polgárok bíztak – a mindenkire kötelező népszámlálás sokak szemében állami nyilvántartásra emlékeztetett.

Negyedrészt az 1950 előtti állapothoz képest összehasonlíthatatlanul befolyásosabbak lettek azok a felekezetek, amelyek nem tartoztak a történelmi keresztény egyházak közé. Ezek a felekezetek pedig azt érzékelték, hogy az elsősorban szélsőjobbról elindított, de a jobbközép kormányzatok által sem egyértelműen visszautasított antiszemita ill. „szekta"-ellenes propaganda nehéz helyzetbe hozza híveiket.

Ötödrészt, míg 1950 előtt a szekularizált vagy ateista értelmiség a liberális és szociáldemokrata német és osztrák példák hatása alatt nem látta fontosnak a felekezeti hovatartozásról való hallgatás jogát, addig az utóbbi fél évszázad folyamatai, mint minden „példaképválasztási" kérdésben, ebben is fontosabbá tették az angolszász mintát, azt az angolszász mintát, ahol a népszámlálás nem tartalmaz semmiféle felekezeti adatot.

Mindennek eredményeképpen a ténylegesen be nem jegyzetteknél – amit néhány a felekezethez tartozást és a bejegyeztetést szisztematikusan megkülönböztető közvélemény-kutatás alapján becsülhetünk – magasabb arányt ért el a felekezethez nem tartozók aránya, s nagyon sokan éltek a jogukkal, hogy a kérdésre ne válaszoljanak.

Tovább rontott a helyzeten, hogy már 2002-ben felmerült, hogy a 2001-es adatokat – anélkül, hogy erről előzetesen szó lett volna – a kormányzat egyházfinanszírozási érvelés alapjául kívánta felhasználni, így az általuk „családtörténeti emlékként" megnevezett egyházhoz

kötődő emberek azt élhették meg, hogy az általuk szolgáltatott adatot annak általuk gondolt jelentésével ellentétesen kívánnák felhasználni. A 2011-es népszámlálás pedig egybeesett a kisegyházak egyházi státuszát elvitató – azóta nemzetközi perek tárgyául is szolgáló – kétharmados törvényhozói törekvéssel.

Mindennek következtében a népszámlálási adatok a közvélemény-kutatásoknál kevésbé alkalmasak arra, hogy az egyes felekezetek társadalmi súlyát bemutassák, mint ahogy arra is, hogy a 2001 és 2011 közötti változásokat dokumentálják.[27] Nélkülözhetetlenül fontosak viszont az egyes felekezetek közötti területi és foglalkozási egyenlőtlenségek bemutatásához.

Mindezzel együtt azonban a 2001-es népszámlálás ugyanúgy a társadalom mintegy háromnegyedét mutatja felekezetileg besorolhatónak, mint a korábban említett aggregált közvélemény-kutatás. Így a legfontosabb torzító hatás a kisegyházakkal és a zsidókkal kapcsolatban jelentkezik. Nem lehet tudni, hogy a kisegyházi hívők mekkora aránya sorolta magát ahhoz a felekezethez, ahova eredetileg bejegyezték, illetve mekkora aránya választotta inkább a hallgatás lehetőségét.

Nem tudjuk továbbá, hogy ezek a torzító hatások mely társadalmi csoportban mennyire érvényesülnek. Mindezek előrebocsátása mellett közöljük a két népszámlálás felekezeti adatait, mégpedig születési csoportos rendben, mert így lehetővé válik annak összehasonlítása is, hogy menyiben „változtattak felekezetet", azaz mennyire változtatták meg a felekezetről szóló nyilatkozatadást ugyanazok az emberek – egy évtizeddel idősebben.

[27] Adatforrások: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas; http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/05/tables/load1.html; 2011. évi népszámlálás 10. kötet, KSH: Budapest, 2014.

5. táblázat. *A 2001-es népszámlálás felekezeti arányai*

születési csoport	Római katolikus	Görög-katolikus	Görögkeleti	Református	Evangélikus	Izraelita	Egyéb	Egyházhoz nem tartozik	Nem válaszol
1992/2001	43,59	2,64	0,11	13,53	2,19	0,05	0,95	24,07	12,87
1982/1991	47,25	2,68	0,12	13,87	2,41	0,06	0,85	20,70	12,06
1972/1981	46,73	2,50	0,15	13,23	2,37	0,12	1,03	20,74	13,13
1962/1971	49,73	2,68	0,18	14,92	2,53	0,07	1,25	16,29	12,34
1952/1961	52,33	2,71	0,15	15,75	2,83	0,09	0,85	13,69	11,60
1942/1951	56,72	2,55	0,13	17,88	3,47	0,16	0,80	8,65	9,64
1932/1941	60,24	2,82	0,18	19,96	4,03	0,13	0,85	4,99	6,78
1922/1931	61,24	2,66	0,18	20,11	4,51	0,28	0,93	3,92	6,17
?/1921	62,07	2,28	0,17	19,54	4,97	0,63	1,06	3,07	6,20
Összesen	51,87	2,64	0,15	15,91	2,99	0,13	0,95	14,55	10,83

6. táblázat. *A 2011-es népszámlálás felekezeti arányai*

születési csoport	Római katolikus	Görög-katolikus	Görögkeleti	Református	Evangélikus	Izraelita	Egyéb	Egyházhoz nem tartozik	Nem válaszol
2002/2011	29,48	1,67	0,10	9,59	1,72	0,06	1,72	25,79	29,88
1992/2001	32,25	1,89	0,12	10,65	1,73	0,05	2,02	21,35	29,96
1982/1991	31,89	1,76	0,14	9,81	1,69	0,09	1,90	22,61	30,13
1972/1981	31,71	1,62	0,15	9,70	1,77	0,11	1,98	22,40	30,56
1962/1971	35,44	1,77	0,16	10,89	1,87	0,08	2,05	18,85	28,89
1952/1961	39,99	1,86	0,14	11,90	2,18	0,10	1,40	15,98	26,46
1942/1951	45,47	1,84	0,13	14,12	2,84	0,17	1,27	11,49	22,67
1932/1941	50,60	2,11	0,17	16,61	3,46	0,15	1,19	7,68	18,04
?/1931	46,95	1,80	0,14	14,96	3,51	0,34	10,68	5,62	15,98
Összesen	37,15	1,80	0,14	11,61	2,16	0,11	1,70	18,18	27,16

7. táblázat. *A változás mértéke*

	Római katolikus	Görög-katolikus	Görögkeleti	Református	Evangélikus	Izraelita	Egyéb	Egyházhoz nem tartozik	Nem válaszol
1992/2001	−11,35	−0,76	0,00	−2,88	−0,46	0,00	1,07	−2,72	17,09
1982/1991	−15,36	−0,92	0,02	−4,07	−0,72	0,03	1,05	1,90	18,07
1972/1981	−15,02	−0,88	0,00	−3,53	−0,60	−0,01	0,95	1,66	17,43
1962/1971	−14,30	−0,92	−0,02	−4,03	−0,66	0,01	0,80	2,56	16,55
1952/1961	−12,35	−0,85	−0,01	−3,85	−0,64	0,01	0,54	2,30	14,86
1942/1951	−11,25	−0,71	−0,01	−3,75	−0,62	0,01	0,46	2,84	13,03
1932/1941	−9,64	−0,71	−0,01	−3,35	−0,57	0,02	0,34	2,69	11,25
Összesen	−14,72	−0,83	−0,01	−4,31	−0,82	−0,02	0,75	3,63	16,33
Változás relatív súlya az adott felekezetben	*−0,40*	*−0,46*	*−0,09*	*−0,37*	*−0,38*	*−0,14*	*0,44*	*0,20*	*0,60*

A leglátványosabb elem, hogy 2001-hez képest a felekezeti hovatartozásukat megnevezni nem kívánók aránya nagymértékben megnőtt. Az 1997/2002-es közvélemény-kutatás finommozgásait elemző hipotézist folytatva: lehetséges, hogy ez összefüggésben áll annak társadalmi percepciójával, hogy felekezeti hovatartozásról szóló adatokat a kormányzat a társadalom keresztény jellegének hangsúlyozására használja fel. Könynyen lehetséges, hogy ez vezetett a felekezetmegnevezéstől való tömeges tartózkodáshoz. Az is lehetséges, hogy 2001 óta a szekularizáció újabb csoportok körében haladt előre annyira, hogy az egyetlen kérdésből álló blokkot saját „állapotának" meghatározására nem tudta felhasználni.

A római katolikusok száma 69,8%-ra esett vissza. Ezen belül a legnagyobb a visszaesés azok körében, akik 2001-ben húszas éveiben jár-

tak (67,2%). Az idősebbek körében – legalábbis amíg a mortalitás közbe nem szól – 71 és 72% közöttire csökken.

A legfontosabb jelenség, hogy a teljes népességben mintegy 20%-kal csökkent a magukat felekezethez sorolók aránya. A felekezetektől elpártolók egyötöde gazdagítja a felekezethez nem tartozók táborát, a többiek a válaszmegtagadókét. Az utóbbiak csoportjában pedig – ahogy ezt korábban jeleztük – szétválaszthatatlanul összekeverednek a különböző okokból válaszmegtagadó csoportok.

Az egyházhoz tartozás 2001 és 2011 közötti csökkenése az 1962 és 1991 közötti születésű nemzedékben a legmagasabb.

További tanulmányok készíthetők az egyes társadalmi csoportokban tapasztalt felekezetmegnevezés-csökkenésről. Fontos azonban, hogy e tevékenység a KSH honlapján jelenleg közölt adatokkal nem, csak az eredeti adatbázissal, esetleg annak tíz százalékos mintájával végezhető el, mert az adatok csak korcsoportosan vethetőek össze, s a népszámlálás honlapja külön – azaz nem kombináltan – közli a korcsoportok és a társadalmi csoportok felekezeti különbözőségét.

Rétegződési és vallásszociológiai értelmezés

A felekezeti statisztika – akár népszámlálás, akár a „milyen felekezethez tartozik ön?” kérdést feltevő közvélemény-kutatás formájában – kiválóan alkalmas a társadalmi rétegződés makro-szintű bemutatására. A „makro szintnek” megfelelően a nagyobb foglalkozási, életkori, területi csoportok megoszlása a római és görögkatolikus, a református és evangélikus hátterű csoportok között jól tanulmányozható. A kisebb társadalmi csoportok felekezeti hátterének feltérképezését akadályozhatja a felekezet-deklarációtól történő az adott szubkultúrában az átlagnál erősebb vagy gyengébb tartózkodás. A görögkeletiek, a zsidók és a kisegyházak, kicsiny vallási közösségek tagjainak speciális helyzete miatt a rájuk vonatkozó népszámlálási adatok pontosan meg nem mondható mértékben lefelé torzítanak. A felekezethez nem tartozók és az a felekezet megmondásától „normális körülmények között” is tartózkodók arányát a népszámlálás alapján megbecsülni bizonyosan nem lehet.

Amennyiben valaki nem egy személy családtörténeti háttere által is befolyásolt felekezetmegnevezésen alapuló statisztikai adatra kíváncsi, hanem az egyes felekezethez tartozást, mint vallásszociológiai identitásformát kutatja, akkor a népszámlálási adatok történetileg egyáltalán nem használhatók. Ebben az esetben történelmileg előtérbe kerülnek a szekularizáció/szekularizációhiány egyéb statisztikai jelzései, mint pl. a vegyes házasság, a válás, a házasságon kívüli együttélés, nemibeteg-statisztika, az egyházi szolgáltatásokkal, vallásos termékekkel kapcsolatos pénzáramlás stb.

A kortárs közvélemény-kutatások a felekezeti elköteleződés több szintjét ragadhatják meg. Adatot szolgáltathatnak az anya felekezetét követő fiúk és az apa felekezetét követő lányok számáról, mely az anya és apa magas felekezeti elkötelezettségét dokumentálja.

Számos közvélemény-kutatás tartalmaz adatot a vallásba való bejegyzettség és a valláshoz tartozás különbözőségéről.

8. táblázat. *A bejegyzettség és a megkérdezéskori felekezethez tartozás az NPTTÁRKI50000-s mintában*

	Bejegyzeték	Tartozik	A ’tartozik’ és ’bejegyzeték’ hányadosa	A ’tartozik’ és ’bejegyzeték’ különbsége
Római katolikus	65,1	44,5	0,68	–20,5
Görögkatolikus	3,0	2,2	0,74	–0,8
Református	18,9	12,6	0,67	–6,2
Evangélikus	4,9	3,2	0,66	–1,7
Görögkeleti	0,2	0,2	0,73	–0,1
Izraelita	0,1	0,1	1,06	0,0
Egyéb vallás	0,3	1,3	4,14	1,0
Nem tartozik egyházhoz	7,1	35,1	4,93	28,0
Nem tudja	0,4	0,8	1,99	0,4
Összesen	100,0	100,0	1,00	0,0
	3012	3012		

A szülői döntést dokumentáló bejegyzettség arányához képest vizsgálva a pillanatnyi állapotot kifejező „odatartozást" – ezen a sokkal kisebb mintán – egyformán nagy veszteséget mutat a római katolikus, a református és az evangélikus felekezet, kisebb veszteséget a görögkeleti és görögkatolikusság, nincs veszteség a zsidóknál. Hangsúlyozzuk: itt csak arról van szó, hogy a megkérdezettek között ki volt hajlandó a bejegyzettségre és a jelenlegi felekezetre vonatkozó kérdésre egymástól különböző választ adni. Négyszeresre nőtt az egyéb valláshoz tartozók aránya, és majdnem ötszörösre a sehova nem tartozóké.

E számok igen kicsik, tehát gyakorlatilag egyforma méretű szekularizációt jelez, hogy a római katolikusnak bejegyzettek 31%-a, a reformátusnak bejegyzettek 31,6%-a , az evangélikusnak bejegyzettek 32,9%-a került át a felekezethez nem tartozók csoportjába. Érdemibb különbséget mutat, hogy a kisegyházak felé történő felekezetváltás az eredetileg katolikusok 0,8%-át, a reformátusok 1,5%-át, az evangélikusok 2%-át jellemezte. E számok persze nem feltétlenül a katolicizmus nagyobb kötőerejét jelentik, hanem annak tudhatóak be, hogy a gyarapodó kisegyházak elsöprő többsége protestáns, tehát könnyebben vonzhatják magukhoz az eleve protestáns hátterűeket, közülük is a szekularizáltabb evangélikusokat.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy kik lehetnek azok, akiket a felekezetek, mint vallási szervezetek némiképp befolyásolhatnak, vagy másképpen fogalmazva, akiknél a felekezetmegnevezés valamiféle felekezeties aktivitást jelent, némiképp másféle számokat kapunk. Ha például levonjuk azokat, akik sosem járnak templomba, akkor a be nem sorolható és a római katolikusnak besorolható népesség körülbelül azonos súlyúvá válik.

9. táblázat. *Az évente legalább egyszer templomba járó népesség felekezeti arányai az NPTTÁRKI50000-s mintában*[28]

	A templomba sosem járók levonása után megmaradó (%)	A felekezethez tartozónak számítható népességen belül kiszámított (%)
Római katolikus	39,8	70,3
Görögkatolikus	1,9	3,3
Református	11,4	20,1
Evangélikus	2,3	4,0
Görögkeleti	0,1	0,2
Izraelita	0,1	0,1
Egyéb vallású	1,1	2,0
Nem tudjuk[28]	5,5	
Ilyen értelemben kívül lévő	37,8	
	100	100
Abszolút szám	49 470	28 050

Alkothatunk két ennél még szűkebb értelemben vett felekezethez köthető csoportot is, ha azokat vesszük számba, akik legalább ünnepeken templomba mennek, vagy azokat, akik egy világnézeti skálán magukat az egyház tanítása szerint vallásosnak nevezik.

[28] Logikailag ebben az esetben összevonásra kerültek azok, akik magukat felekezeten kívülinek tartják ugyan, de évente legalább egyszer járnak templomba, s azok, akik nem tudják milyen felekezetűek, de évente legalább egyszer járnak templomba. Egy következő elemzésben – melyben reményeink szerint egy másik közvélemény-kutató intézet omnibus adatait használhatjuk fel – nagyobb számú bejegyzett személyt találunk majd, ez esetben elkülöníthető lesz, hogy eredetileg mely felekezetbe jegyezték be azokat, akik évente legalább egyszer járnak templomba, de nyilatkozatuk szerint felekezeten kívüliek.

10. táblázat. *A legalább ünnepeken templomba menők, illetve vallásukat egyházuk tanításához kötők felekezeti arányai az NPTTÁRKI50000 népességben*

	Legalább ünnepeken templomjáró	Az egyház tanítása szerint vallásos	A 'legalább ünnepeken templomjáró' csoporthoz tartozók között a felekezetüket megnevezők megoszlása	Az 'egyház tanítása szerint vallásosak' között a felekezetüket megnevezők megoszlása
Római katolikus	26,5	9,2	71,1	70,2
Görögkatolikus	1,2	0,5	3,2	3,6
Református	6,8	2,3	18,3	17,3
Evangélikus	1,6	0,5	4,2	3,6
Görögkeleti	0,1	0,0	0,2	0,2
Izraelita	0,1	0,0	0,2	0,1
Egyéb vallás	1,0	0,6	2,8	4,9
Nem tudjuk	1,8	0,1		
Ilyen értelemben kívül lévő	60,9	86,8		
	100,0	100,0	100	100
	49.470	49.470	18.452	6.480

Mindkét megközelítés esetén a felnőtt társadalom többsége a felekezethez nem tartozó, felekezetek által nem befolyásolt csoportba kerül, az első értelmezésben mintegy 39 %, a másodikban 13,2% akit felekezethez sorolhatunk.

A felekezetek erőviszonyai is kissé eltérően alakulnak. A katolicizmuson belüli arányok a tágabb értelmezés szerint 22,1-szeres, a szűkebb értelmezés szerint csak 19,5-szeres római-katolikus fölényt mutatnak, tehát a katolikus tömbön belül – összhangban a korábban látottakkal – a

görögkatolikusok aránya annál magasabb, minél „komolyabban veszszük" a felekezethez tartozást. A két „mainstream"[29] protestáns közösségen belül az arány 4,3-szoros, illetve 4,7-szeres – ez viszont azt jelenti, hogy a kritérium szigorodása a létszámban amúgy is erősebb reformátusok fölényét növeli.

A katolikus/protestáns erőviszonyban az egyik esetben 3,3-szoros, a másikban viszont 3,5-szörös katolikus létszámfölényt láthatunk, a kritérium szigorodása esetén tehát Magyarország erősebben tűnik katolikus országnak.

A legnagyobb különbséget azonban akkor konstatálhatjuk, ha a kisegyházak és a nagyegyházak arányát számoljuk ki, mert akkor 34,6-szoros, illetve 19,2-szeres különbséget kapunk, azaz a szigorúbb értelmezés szerint a kisegyházak társadalmi jelenléte sokkal markánsabb. Tehát minél közelebb lépünk a formális felekezeti arányoktól a világnézeti arányokhoz, a társadalom felekezetileg annál plurálisabb.

E tanulmány keretében egyáltalán nem kerítettünk sort a regionális összefüggések vizsgálatára, noha a helyben kisebbségi státuszú felekezeti csoportok tagjai nyilván a helybeli társadalom többségéhez képest érzékelhetik relatív térnyerésüket. Ez pedig nyilvánvalóan eltérően alakul az egyfelől szekulárisabb, másfelől kálvinista többségű Tiszántúlon, a vallásosabb, másfelől erős katolikus többségű Dunántúlon, és az egyfelől erősen szekularizált, másfelől a felekezeti sokszínűség legnagyobb mértékét mutató fővárosban.

[29] A vallásszociológiai gondolkodás őshazájának számító USA-ban uralkodó alkotmányos felfogás kizárja a történelmi egyházak/kisegyházak szembeállítást. A nagy és társadalmilag is súlyos, a fehér-angolszász elitcsoportok körében történelmileg meghatározó protestáns egyházakat nevezik „mainstream"-nek. Magyarországon – analógiásan – a református és evangélikus egyházakat sorolhatjuk ide.